

OGI N'ETITI AGBAKWUKWO

Okwu Mmalite:Site n'oge anyi hapuru Malakai, ihe di ka afọ 400 gafere tupu ahiri mmalite nke Agba Oheru. N'oge ahụ, otutu ihe omume akuko ihe mere eme na mgbanwe di mkpa na-eme. N'ijiota ha, onodu ndi a bu "oge kwesiri ekwesiri" maka obibia Jizos Kraist. (lee Ndi Rom 5:6)
Ma nke mbu, gini mere ndi Juu na uwa Mediterenian dum n'oge di n'etiti ogbugba ndu ahu?

I. Alaeze Ukwu Babilon

A. Ihe ndi a di mkpa mere mgbe ochichi Eze Devid gasiri:

1. Solomon, nwa ya nwoke, ghorọ eze n'afọ 970 Tupu Kraist.
 2. Mgbe Solomon nwuru n'afọ 930 Tupu Oge Anyi, e kewara alaeze ahụ.
 - a. Alaeze Ugwu (ya bu, Izrel) nwere ebo iri n'okpuru nduzi Jeroboam.
 - b. Alaeze Ndi da dara n'aka Babilon n'afọ 606 Tupu Kraist.
- [1] A doro Daniel na ndi ozọ gaa Babilon. (Daniel 1:1-7)
[2] E jidere ndi ozọ e ji eji n'oge ndi ozọ a churu ha - 597 na 586 BC.

3. Dika Jeremaya buru amuma, Juda laghachiri n'obodo ya n'afọ 536 Tupu Oge Ndi Kraist - afọ iri asaa mgbe e doro ya n'agha.

B. N'ime afọ iri asaa nke ndoro n'agha Babilon, otutu mgbanwe ndi na-adigide adigide, di mkpa mere n'okpukpe ndi Juu.

1. Ulo nzuko ndi Juu ghorọ ebe ofufe na ntuziaka kacha mkpa.
2. Odeakwukwo ahụ nochiri onye nchaja di ka ndi nwere mmetuta ime mmuo kachasi ukwu.
3. Nchuru gaa Babilon mekwa ka e mee ihe *Ndi mba ozọ bi na mba ozọ*, gbasara ndi Juu ebe otutu n'ime ndi Juu alaghachighi na Palestine.

II Alaeze Ukwu Medo-Pesia

- A. N'oge Eze Sairo, Peshia meriri Babilon n'afọ 539 Tupu Oge Ndi Kraist.
- B. N'afọ 536 Tupu Kraist, Sairo nyere iwu ka ndi Juu laghachi n'ulo ha ma wughachi Ulo Nso ahụ.
- C. Eze Peshia nke mechara (Xerxes ma o bu Ahasueros) luru nwanji Hibru (480 BC) onye Chineke ji zoputa ndi ya. (lee Esta)
- D. Eze ozọ nke Peshia - Ataksaxes nke Mbu - kwere ka otutu ndi Juu laghachi n'ala nna ha.
 1. Ezra no n'otu a wee buru onye nkuzi ukwu nke Iwu ahụ. (lee Ezra 7-10)
 2. Nehemaja natara ike ilaghachi ma wughachi mgbidi Jerusalem n'afọ 445 Tupu Kraist.
- E. Ka ndi Juu na-alota, iro bilitere n'etiti ndi bi n'ala ahụ n'oge ha na-anoghi ya - ndi Sameria, ndi Juu luru ndi mba ozọ.
- F. N'okpuru Ezra, Nehemaja, na Malakai onye amuma, mbilite n'onwu mere.
- G. Nke a na-eduga anyi na njedebe nke Agba Ochie (ihe di ka 400 BC).
- H. Peshia nogidere buru isi ike uwa ruo mgbe alaeze Gris bira.

Atọ. Alaeze Ukwu Gris

- A. O bu ezie na Daniel onye amuma buru amuma banyere alaeze ukwu Gris (lee Daniel 2), oge ochichi ya aputaghị ihè n'akwukwo nsọ.
- B. Gris malitere ichi mgbe Philip nke Macedon nwere ihe iga nke oma n'ihazi obodo ndi Gris n'okpuru otu ochichi.

1. O chiru site na 359 Tupu Kraist ruo 336 Tupu Kraist.
2. Ma nwa ya nwoke ghorọ otu n'ime ndi ndu uwa kacha ama ama n'akuko ihe mere eme.

C. Alexander Onye Ukwu nochiri nna ya n'afọ 336 Tupu Kraist ma chia afọ iri na atọ.

1. Alexander bu onye agha maara ihe nke ukwu.
2. Aristotle kuziiri ya ihe di ya n'obi nke imeri na ime ka uwa diri n'otu n'okpuru omenala ndi Gris.
3. Ka mba si ada, usoro ulo ndi Gris, egwuregwu ndi Gris, asusu Grik, omenala ndi Gris, wdg gbasaa n'awa Mediterenian.

4. Alexander na ndị agha ya meriri Palestine n'afọ 332 Tupu Kraist.

a. Ndị Juu enyeghị agha ọ bụla.

b. Dịka ndị Peshia, ndị Gris kwere ka ndị Juu nweere onwe ha n'okpukpe.

D. Mgbe Alexander nwụsiri, mmetụta Gris zuru ụwa ọnụ gara n'ihu mana agha malitere n'etiti ndị ọchịagha ya, alaeze ukwu ahụ kewara ụzọ anọ:

1. Ptolemy chiri Ijipt.

2. Antipater na-achị Gris na Masedonia.

3. Seleucus chiri Babilon.

4. Lysimachus chiri Thrace.

E. N'ikpeazu, ike abụọ, Ptolemy na Seleucus, meriri.

IV. Afọ Ndị Mgbe Gris/Tupu Rom

A. Ndị Ptolemy nwere ọchịchị ndorọ ndorọ ọchịchị na agha na Palestine site na 323 BC ruo 198 BC.

1. N'okpuru ọchịchị ha, mmetụta ndị Gris nọgidere na-esiwanye ike.

2. Ojiji e ji asụsụ Grik eme ihe mere ka ọ dị mkpa ka a sugharị akwụkwọ nsọ n'asụsụ ahụ.

a. E meputara Septuagint (LXX) ihe dị ka afọ 250 Tupu Kraist.

b. Ọ bụ Baijūl maka ndị Juu nke *Ndị mba ọzọ bi na mba ọzọ* mgbe e mesiri.

B. Ndị Seleucid n'okpuru Antiochus nke Atọ, gbara mgba ịchikwa Palestine site n'aka ndị Ptolemy na 198 Tupu Kraist. (lee 1 Ndị Maccabees 1:15)

1. Afọ iri atọ ka nke ahụ gasiri, nwa ya nwoke bụ Antiochus nke Anọ Epiphanies nọ n'ocheeze.

2. Antiochus Epiphanies gbaliri imeri ndị Ptolemy n'Ijipt mana ndị Rom bi n'elu ya chụpuru ya.

3. Ọ laghachiri azụ na Palestine wee kwuputa ihere na iwe ya n'ahụ ndị Juu. (1 Maccabees 1:20-53)

4. Ruo afọ abụọ, o gburu mmadụ, kwakọrọ ihe, ma buru ohu.

a. O metoro ụlọ nsọ ahụ, napu ya akụ ya niile.

b. Na Disemba 16, 167 Tupu Oge Anyi, Antiochus Epiphanies ọbuna jiri ezi chọ ọjà n'elu ebe ịchụjàà di nsọ. (1 Ndị Maccabees 1:54-64)

C. Otu onye ụkọchukwu ndị Juu aha ya bụ Matthias na ụmụ ya nwoke ise duru nnupuisi megide ndị Seleucid na 166 BC.

1. Ha si n'ugwu ahụ chikọta ndị agha agha. (1 Maccabees 2:1-70)

2. Matias nwuru n'afọ sochirinụ, ndị isi nnupuisi ahụ wee nyefee nwa ya nwoke Judas.

a. Aha otutu ya bụ Maccabeus. (ya bụ - hama)

b. Ọ bụ ọkachamara n'ihe gbasara atumatu agha.

3. Judas Makabiọs wegbara ọchịchị Jerusalem.

a. O wuru ebe ịchụjàà ọhuru ma ruzie ụlọ nsọ ahụ.

b. O raara ụlọ nsọ ahụ nye Chineke na Disemba 14, 164 Tupu Oge Anyi.

c. Hanukkah (Ememme Ìhè) bụ oge ezumike ndị Juu kwa afọ nke na-eme emume a.

4. N'okpuru nduzi nke ndị Maccabean, Palestine wepuru onwe ya n'aka ndị Siria (ya bụ, ndị Seleucid), karijia site na nkwekọrịta e mere na Rom na 139 BC.

5. N'oge ọchịchị Maccabean, otu atọ putara ìhè nke ga-enwe mmetụta dị ukwu n'ebe Palestine nọ n'oge Jizos.

a. Ndị Maccabee (ndị nchụjàà) ghoro Ụkọchukwu Hasmona.

b. Ndị Hasidim ghoro ndị Farisii.

c. Ndị Gris ghoro ndị Sadusii.

V. Alaeze Ukwu Rom

A. Rom wegbara Palestine n'okpuru Pompey n'afọ 63 Tupu Oge Anyi.

B. Ọ bụ ezie na ike ndị Rom chiri ụwa mepere emepe n'oge niile akwụkwọ Agba Ọhuru kpuchiri; Rom kwere ka ókèala ndị e meriri emeriri chikwaa onwe ha.

C. Mgbe Pompey merisiri Palestine, e nyere Antipater ọchịchị Palestine.87

1. Antipater bụ onye Idumean, ọ bughị onye Juu.
2. Dịka onye aghugho, o jisiri ike nweta okwa a.
3. Ọ bụ mmalite nke usoro ochichi Herod.

D. Mgbe Antipater gasiri, Herod Onye Ukwu chiri site na 37 Tupu Oge Anyi ruo 4 Mgbe Oge Anyi Gasiri.

1. A kporo ya Herod "Onye Ukwu" n'ihi nnukwu oru owuwu ya.

2. Ma Herod bu nwoke obi ojoo na onye obi tara mmiri. (dika omumaatu - Matiu 2)

E. Mgbe Herod nwusiri, e kewara Palestine nye umu ya ato - Filip, Antipas, na Archileus.

F. N'okpuru Alaeze Ukwu Rom, e nwere otutu ihe di mkpa maka "oge zuru oke."

1. Asusu a na-asukari.
2. Udo zuru uwa onu.
3. Ida ogbenye zuru ebe niile n'etiti ndi e meriri emeriri.
4. E tinyere igba ohu n'oru.

Omumu ihe gbasara Agba Ohuru

Okwu Mmalite: Agba Ochie na-ezo aka mgbe niile na Mesaja na-abia na ogbugba ndu ohuru nke O ga-eweta. Ufodu ozi ndabere ga-enyere anyi aka ighota nke oma ihe Agba Ohuru putara na ebe o si. Kraji bira, a kporo ndiozi, chochi ahụ tokwara ma too nke oma n'ụwa na-esote.

I. Uwa Ndi Rom nke Nari Afọ Mbụ.

A. Usoro ndoro ndoro ochichi nke Alaeze Ukwu Rom.

1. Mgbe oge Agba Ohuru gasiri, Rom agbanweela site na mba ruo n'ochichi eze.
2. Chaati na-esonu deputara ndi eze ukwu nke nari afọ mbu yana ntuka Agba Ohuru na ihe ndi di mkpa mere na Baijul.
3. O bu ezie na oru eze ukwu di oke mkpa, mana ihe kacha mkpa n'akuko Agba Ohuru bu ochichi nke ogbe di iche iche.
 - a. Ndi gvanọ nke Sineti Rom hoputara na-achị ogbe ndi di nchebe kari.
 - b. Ndi ochichi eze ukwu hoputara na-achị ebe ndi na-adighi enwe nchebe.
4. Ibu nwa amaala bu ihe e ji mara uwa site na Rom.
 - a. Mmadu nwere ike ibu nwa amaala Rom dabere na omumu, onyine eze ukwu, ma o bu nzuta.
 - b. Mgbe e mesiri, e nyere ikike ibu nwa amaala nye ndi niile nwere onwe ha.
 - c. Pol rjoro ka o buru nwa amaala ya ka o kwusi ntaramahuhu na-ezighi ezi. (Oru Ndiozi 22:25-29)
5. Iwu ndi Rom bu nnukwu ihe nyeere mba ndi odida anyanwu aka.
 - a. Iwu ndi Rom bu kpomkwem ma ruo n'oke.
 - b. E tinyeghi ihe di ukwu n'uche ma o bu onodu ndi na-eme ka mmadu ghara ime ihe o bua.
 - c. Mmezụ iwu a di ngwa ma dikwa mma.
6. Njem na akurungwa nkwojita di mkpa maka mgbasaa ozi oma.
 - a. Uzọ ndi Rom na-anaghi emeru ahụ jikotara obodo ukwu di iche iche.
 - b. E kpochapuru oké osimiri ahụ site n'aka ndi ohi mmiri.
 - c. A na-asu otu asusu (ya bu, Grik).

B. Nkwenye na okpukpe nke ndi Rom.

1. Igu kpakpando na nkwenye ugha juru ebe niile. (lee Oru Ndiozi 8:9-24)
2. Okpukpe chi ndi Gris na Rom nke oge ochie ka nogidere na-aga n'ihu.
 - a. Site na nke 1st nari afọ gara aga, chi odinala ndi a malitere ikwa emo.
 - b. Ebe ole na ole ka nwere otu nzuzo na-aga nke oma. (lee Oru Ndiozi 19:27. 34, 35)
3. Okpukpe ihe omimi aghoola ihe a ma ama (dika okpukpe Zoroastrian, Isis, na Serapis - dika otu nzuzo nke oge a).

4. Ofufe eze ukwu ghoro ihe di oke mkpa na ngwucha nari afo mbu.

- a. Malite n'Ogostos gawa, a na-ewere ndi eze ukwu di ka chi mgbe ha nwuru.
- b. Omenala a yiri ka o na-ejikota ihu mba n'anya na okpukperechi, na-amanye ndi mmadu ichikwa ya nke oma.
- c. Mgbe Domitian rigoro n'ocheeze (AD 81-96) o kposara onwe ya "*dominiset nke abuo*"(ya bu, Onyenwe anyi na Chineke) ma nye iwu ka e fee ya ofufe.

[1] N'ihia na ha bu otu Chineke kemgbe, a hapuru ndi juu ka ha ghara ibanye n'iwu a.

[2] A na-ele Iso Uzo Kraist anya di ka otu nzuzo oheru, a naghi ewepu ya n'udi ihe a.

5. Ihe di mkpa bu na o dighi nke o bua n'ime ihe ndi a di n'elu nke mere ka ndi mmadu nwee mmetuta di ukwu nke omume oma.

II. Palestine na nari afo mbu.

A. Onodu ndoro ndoro ochichi na Palestine.

1. Mgbe Pompey meriri mpaghara ahụ maka Rom na 63 Tupu Kraist, o tinyere Antipater n'okwa ochichi Palestine.
 - a. E mere Antipater onyeisi ochichi n'afọ 55 Tupu Kraist
 - b. E gburu ya n'afọ 43 Tupu Kraist.
 - c. Mgbe nsogbu ufodu gasiri, a hoptara nwa Antipater, Herod (Onye Ukwu), "Eze Ndi Juu" na 37 Tupu Oge Anyi.
2. Agba Oheru nwere otutu ebe e kwuru okwu banyere usoro ndi eze Herod ruo otutu afo. Nye onye na-agu akwukwo nkiti, ha nwere ike igbagwoju anya. Chaati a nwere ike inyere aka:
3. Mgbe Herod Onye Ukwu nwuru n'afọ 4 Tupu Oge Anyi, e kewara Palestine n'etiti umu ya ato.
 - a. A hoptara Archelaus di ka tetrarch nke Judia.
 - b. E mere Antipas tetrarch nke Galili na Perea.
 - c. Filip ghoro tetrarch nke akuku ugwu nke Transjordan.
4. Archelaus bu onye ndu di oke njo nke na ndi Rom wepuru ya n'okwa n'afọ 6 AD.
5. O bu n'ihia mwepu ya ka e si nye otutu ndi ochichi Rom ikike na Judia.

NDI OCHICHI JUDEA NKE MBU UBOCHI OCHICHI

Aha Akwukwo Nso

AD 6-10 Coponius

AD 10-13 M. Ambivius

AD 13-15 Annius Rufus

AD 15-26 Valerius Gratus

AD 26-36 Pontios Pajlet Luk 3:1; 23:1

Marcellus 36-38 AD

AD 38-41 Marylus**

AD 44-46 Cuspius Fadus

AD 46-48 Tiberius Alexander

AD 48-52 Ventidius Cumanus

AD 52-59 M. Antonius Felix Oru 23, 24

AD 59-61 Poshios Festos Oru 24:27

Albinus nke afo 61-65 AD

Mbibi nke Jeruselem n'afọ 65 AD

AD 70 Gesius Florus - mbibi nke Jerusalem

AD 72 Vettulenus Cerialis

AD 72-75 Lucilius Bassus

AD 75-86 M. Salvienus

Flavius Silva

AD 86 Pompeius Longinus

* * Herod Agripa nke Mbu chiru Judia n'afọ 41-44 AD

B. Ọnọdụ omenala na Palestine:

1. Ọtụtụ n'ime ndị Juu dara ogbenye.

- Ndị ọkụ azụ, ndị ọrụ ugbo, na ndị ọrụ aka dị umeala n'obi.
- Ohu dị ntakịrị n'etiti ndị Juu.

c. Odjiche di ole na ole n'etiti ọha mmadụ ma ọ bụ n'okwa di iche iche kewara ndi mmadu.

2. E nwere ọtụtụ ezinụlọ ndị nchụjà, ndị ọgaranya wee malite ichịisi.

C. Ndụ ime mmụọ nke ndị Juu:

1. Omenala ndị Juu abụrụla ihe kacha mkpa karịa Iwu Mozis.

- Iwu ahụ aghọla ihe dị oké ọnụ ahịa karịa n'oge a dọrọ ya n'agha na Babilon.
- Agbanyeghi, ndị odeakwụkwọ bụ ndị na-asọpụrụ ma na-akwazi iwu ahụ malitere jkatọ iwu ahụ n'ihi na ha wuru ọtụtụ ndetu ọdinala ndị bjara dochie ezi iwu ahụ. (lee Mak 7:1-13)

2. Ụlọ nzukọ ndị Juu aghọla ihe dị mkpa karịa ụlọ nsọ.

3. E ji nsọpụrụ nye ụlọ nsọ ahụ maka ibụ ebe isi ihe dị mkpa n'ụbọchị oriri ukwu (Ememe Ngabiga, Pentikost, na Ememme Ụlọikwu).

4. Ndị Juu bụ "ndị liberal" bụ ndị na-eji aka ha eme ihe n'ọchịchị bụ ndị chiri n'okwa ndi nchujà.

5. Ọtụtụ òtù pụtara n'okpukpe ndi Juu.

- Ndị Farisii, obere otu siri ike, a na-asọpụrụkwà ha, kwere nkwa idebe Iwu ahụ nke ọma. N'ime nkewa ha, ha na-akwalite ihu abụọ.
- Ndị Sadiusii bụ ndị ọgaranya bara ọgaranya bụ ndị na-arụkọ ọrụ na Rom. Ọtụtụ ndi Juu anaghị amasị ha.
- Ndị Zealot bụ otu ndi agha, ndi Juu na-eme ihe ike, ndi kpebisiri ike iwepu ọchịchi ndi Rom n'ala ha.

d. Sanhedrin bụ ụlọike kachasi elu nke okpukpe ndi Juu. Ọ nuru nnukwu esemokwu gbasara okwu mmekọrịta mmadụ na ibe ya na okpukperechi.

6. Ebe ọ bụ na a mụrụ Iso Ụzọ Kraịst n'obi ndi Juu, ọ di oke mkpa ighota ihe ndabere a.

Atọ. Ileba Anya Ngwa Ngwa n'Agba Ọhụrụ.

A. E dere Agba Ọhụrụ n'ime afọ iri ise.

B. Anyị na-akpọ ya Agba Ọhụrụ, Ọgbụgba Ndụ Ọhụrụ, n'ihi na ọ bụ otu a ka ọ di.

1. Jeremaya buru amụma na a ga-eguzobe ọgbụgba ndụ ọhụrụ. (Jeremaya 31:31-34)

2. Ọbara Jizọs guzobere ọgbụgba ndụ ọhụrụ a. (lee 1 Ndị Korịnt 11:23-25; Ndị Hibru 8:6-8)

C. Anyị amaghị kpomkwem mgbe ma ọ bụ otu akwụkwọ 27 di ugbo a si bịa.

1. Nchikọta mbụ nke akwụkwọ ndi a nabatara malitere n'ihe di ka afọ 140 AD.

2. Ọ bụ ezie na e nwere arụmụka gbasara akwụkwọ ole na ole, e nwere nkwekọrịta n'oge mbụ nke akwụkwọ ntolite nke ụka gbasara akwụkwọ ndi sitere n'ike mmụọ nsọ Chineke.

3. Ule ndi di mkpa maka "nkwenye iwu" gụnyere:

a. Onye ozi ma ọ bụ onye ya na ya so na-akpakọrịta (dịka Mak na Luk) dere ya?

b. Odinaya di n'ime?

c. Nkwenye na akwụkwọ Nsọ ndi ọzọ?

d. Ụka ndi kwesiri ntụkwasị obi hà nabatara akwụkwọ ozi ma ọ bụ akwụkwọ ahụ site n'oge mbụ?

4. Obi abụọ adighi ya na enyemaka Chineke bụ isi ihe mere e ji weta Agba Ọhụrụ nye anyi.